

FRANTIŠEK KARŠAI: JAN AMOS KOMENSKY. ÉS SZLOVÁKIA

Jan Amos Komensky a Slovensko. Bratislava, 1970.
Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 360 lap.
Orosz és német rezümével.

Figyelemre méltó, érdekes publikáció a szlovák szerző COMENIUS-monográfiája. Az Eperjesen működő szlovák pedagógia-történész feladatul vette, hogy felvázolja COMENIUS kapcsolatát Szlovákiával, vagyis a történelmi Magyarország Felvidékével. Ez utóbbit azonban nem nagyon tudatosítja az olvasóval. Egyszerűbb és művelődéstörténeti szempontból őszintébb kép jön létre, ha a szlovákság és COMENIUS találkozásait ismerteti. A mai Szlovákia visszavetítése három-négy századnyi korbá óhatatlanul ahisztórikus képhez juttatja az olvasót. A COMENIUS-kapcsolatokat a régi magyar Felvidéken nem csak szlovákok szöttek, sőt javarészt nem azok. Comeniusnak tulajdonképpen szlovákokkal nem is volt kapcsolata, de ettől függetlenül van értékes COMENIUS-hatás a szlovák szellemi életben, főként a nevelésben. Esik szó erről is a könyvben, mégpedig alapvető jelentőségű adathelyekkel, melyeket minden tárgyilagos szemlélő örömmel vesz tudomásul. A könyv jellemző tulajdonsága, hogy KARŠAI egybefolytatja COMENIUS magyar vonatkozásait a szlovák vonatkozásokkal. COMENIUS sárospataki négy éve, melyet a kiváló comeniológus, a szlovák JÁN KVAČALA, a nagy eseh író legfontosabb korszakának nevez, teljes egészében magyar jellegű. Ami ebből, Sárospatakon kívül, a Felvidéknek jutott, alkalmi úti találkozás és levélváltás, csupán függeléké a pataki korszaknak. Ez azonban a szlovák olvasónak nem derül ki egyértelműen. Sőt, nem egyszer úgy rémlik, mintha Sárospatak is, melyet a szerző következetesen „Blatný Potokként” emleget, valahol szlovák területen volna. KARŠAI a magyar fejedelmek neveit is átírja szlovákra, *Bočkay-t* ír, *Rákóczi György* pedig még a német rezümében is *Juraj Rákóczi*ként szerepel, s a szerző jónak látja JAN KOLLÁR képtelen pánszláv tünődéseiből fölemlíteni, hogy a család eredeti neve „*Rakovskij*” volt. Így támad COMENIUS szlovákiai mithosza, történelmi helyzetkép helyett összerosódó históriai körkép, mely nem állapotot, hanem igényt képvisel. Ilyen igény tüstént a legelején a bejelentés is, hogy COMENIUS — *szlovák származású*, mivel szlovák patrióták hosszú időn át kitartóan

szlovákként emlegették. KARŠAI ugyan megállapítja, hogy erre kézenfekvő bizonyíték nincsen, de maga is tovább sorolja az elképzelt eredet lehetőségeit. Ismerhette — mondja — COMENIUS fiatal korában a morva határokon túl elterülő felvidéki határterületet, alighanem járt is ott, bár erről nem hagyott hátra semmi feljegyzést. KARŠAI idézi COMENIUS Morvaországról rajzolt ismert térképét, amelyen a Nyitra-megyei és trencsényi részek feltüntetése szembevetően pontos, hátha az a pontosság is bizonyítéka, hogy ott járt. A norvég MILADA BLEKASTAD és a prágai ANTONIN ŠKARKA professzor felfedezése óta nyilvánvaló, hogy COMENIUST *Szegesnek* hívták. Magyarország és a morva őgrófság határövezetében, az *Uherský* vagyis *Magyar* jelzőjű morva városok körzetében született nivnicei Szeges magyar határőr telepesek, vagy a török elől menekülő s a XVI. század második felében ott letelepülő gazdag szőlőművesek fia volt. Sárospataki írásművei és beszédei nyilvánvalóvá teszik, hogy hangtani és mondattani gyökeréig ismerté a magyar nyelvet s a *Genis felicitasban* és pataki búcsúbeszédében azonosodott a magyarokkal. Bár ilyen vonatkozású jelzést a szlovákokkal kapcsolatban nem adott, KARŠAI mégis úgy véli, hogy mindentől függetlenül a *Szeges* név szlovák eredetre vall.

A Felvidék politikai és gazdasági képének megrajzolása után a szerző COMENIUSnak Magyarországra letelepedése előtti „szlovákiai” kapcsolatait ismerteti, vagyis az 1650 előtti érintkezéseket. Ezek a következők: COMENIUS egyes latin művei megjelennek a lőcsei, bártfai és trencsényi nyomdáknak, főként a *Janua*, s COMENIUS levelezést folytat a Felvidéken száműzöttként letelepedett eshtestvér lelkipásztorokkal, tehát csehekkel. Volt azonkívül más is, ami számottevő kapcsolat. Egy MOLITOR nevű ifjú csehtestvér lelkész, aki a szépségi Márkusfalván telepedik le, feleségül veszi COMENIUS lányát, Dorottya Krisztinát. De MOLITOR nem szlovák, hanem emigráns eseh. Szlovákiai származású diákokat is említ a szerző, akik külföldön találkoztak COMENIUS-szal, de nem állítja róluk, hogy szlovákok voltak. A kálvinista puritánusokat maga KARŠAI

sem minősíti szlovákoknak, a róluk szóló fejezetben a magyar személynveket többnyire magyarul interpretálja, de például ragaszkodik ahhoz, hogy KLOBUSICZKY ANDRÁST, aki ugyanígy magyar volt, mint TOLNAI-DALI, vagy MEDGYESI PÁL, szlovákosan átírja. A Magyarországon menedékképet élvező csehek magyar főiri és nemesi familiák védtek, ezt KARŠAI is érezteti. Döntő jelentőségű, hogy a cseh protestáns emigráció nem a szlovák evangélikusok védelmét kereste, hanem a református magyarokét. Maga COMENIUS is, írja KARŠAI, elkerülte az evangélikusokat. Ott, ahol a szerző azt magyarázza, hogy latin—szlovák tanszövegek kerültek a diákok kezébe a felvidéki városokban, cseh szövegek értendők. Tehát itt cseh—magyar kapcsolatról van szó, amely Eperjes és Lőcse COMENIUS-látogatásával sem változik szlovák—cseh kapcsolattá. Ugyanerről vallanak COMENIUS és DRABÍK politikai erőfeszítései II. RÁKÓCZI GYÖRGYNél egy Habsburg-ellenes koalíció összekovácsolása érdekében. S COMENIUS már rég amsterdami lakos, amikor a cseh ügy érdekében nem szűnik meg nögatása a magyar fejedelem aktivizálására. Csak e politikai érdekkel magyarázható COMENIUS csökönyös ragaszkodása DRABÍK ködlepthez felváltásához. 1667-ben — bizonyítja KARŠAI — Amsterdamból három magyarországi diákkal küldi Magyarországra DRABÍK kinyomatott jóslatait. A három diák magyar nevű. Így jutnak ezekhez az iratokhoz az eperjesiek, köztük LADIVÉR ILLÉS is.

Pedagógia-történeti jelentőségük a szerző fejtegetései COMENIUS nevelési eszméinek beszűrődéséről a felvidéki iskolákba a XVII. és a XVIII. században. KARŠAI megállapítja, hogy szepesi és sárosi illetőségű diákok hozták magukkal haza lengyel iskolákból COMENIUS Januáját s más könyveit is. A Janua gyorsan terjedt el a Felvidéken, az ismert bártfai és lőcsei nyomdák kiadásai révén; szerző kiemeli SZILÁGYI ISTVÁN gondozását e kiadványok körül. Továbbá az *Orbis Pictus* magyarországi kiadásait ismerteti, majd más műveket, köztük már szlovák nyelvű kiadványokét is. COMENIUS könyvei és módszere egyaránt meghódítja a felvidéki iskolákat, főként a bányavárosokban, s Eperjesen és Lőcsén. Vannak COMENIUS-nyomok még 1650 előtt, de igazán csak a pataki években és a pataki évek után sűrűnek. Nevezetesen magyar református iskolákban, Szécsényben, Királyhelmeceken, Szerencsen. KARŠAI is nagy jelentőségűnek minősíti COMENIUS sárospataki munkásságát. Patakon szerinte ekkor több felvidéki evangélikus ifjú is megjelent, hogy hallja-lássa a híres iskola-reformátort. Sárospatak közvetlenül hatott az eperjesi iskolára, amelynek történetét a szerző részletesen ismerteti. Főként BAYER JÁNOS és LADIVÉR ILLÉS munkásságánál időz el hosszabban, első kézből származó kutatási anyagot rendszerezve a két COMENIUS-tanítvány neve

köré. De nem feledkezik meg a két eperjesi tudós és pedagógus úttörő elődeiről sem, MATHAEIDESRŐL, s CURIANIRÓL, aki Eperjes magyar lelkésze volt. COMENIUS hatását kutatja Lőcsén és Késmárkon is. Mindenütt érdekes nyomokra bukkant, COMENIUS könyveit használják ezeken a helyeken, de eljutott a nagy nevelő módszere Selmecbányára, Besztercebányára és Pozsony evangélikus intézetébe is. Az *Orbis pictus* használata a XVII. század második felében már általános a felvidéki protestáns intézetekben. *Sárospatak példája* hatott így egészen közvetlenül.

E korszakban jelennek meg az első halvány Comenius-hatások *kimondottan szlovák jellegű művekben*, DANIEL SINAPUS HORČIČKA közmondás-gyűjteményét minősíti ilyennek a szerző, továbbá JURAJ LÁNI iskoladramáját (1685). Ugyanekkor rámutat COMENIUS felvidéki bírálóira, MORHOFFA és BÉL MÁTYÁSRA, akik barbárnak minősítették COMENIUS tankönyveinek latin nyelvét, amiért távol esik a klasszikus latin idiómától. COMENIUS hatását véli észlelni DANIEL KRMANÁL is, aki személyesen ismerte COMENIUS Berlinben letelepedett unokáját, ERNST JABLONSKI-t. Differenciálódik nálunk a pedagógiai felfogás. Ez a pietizmus, majd a nyomában föllépő felvilágosodás kora. KARŠAI helyesen mutat rá COMENIUS erjesztő szerepére Halleban, s Halle és Francke közvetlen hatására Magyarországon. Nem minden szlovákiai pietista fogható fel COMENIUS-tanítványnak — írja KARŠAI — de kétségtelen a szlovákiai pietisták összeszövődése COMENIUS-szal. A XVIII. században újra megjelennek felső-magyarországi városokban COMENIUS művei, pietista vagy felvilágosult bevezetésekkel, főként a pietista központban, Besztercebányán. Itt a *Comenius-hordozó református magyarokat evangélikus németek váltják fel, s nyilvánvaló szlovákok is* (a szerző buzgóságában BÉL MÁTYÁST is ezek közé sorozza). Itt tapogathatók ki a szlovák pedagógiai gondolkodás első jelei. KARŠAI megállapítja, hogy a besztercebányai iskola (gimnázium) alsó osztályai-ban tanítottak szlovák nyelven is. Pietista szellemű lett — BÉL igazgatása alatt — a pozsonyi evangélikus liceum is. A pozsonyi intézetben BÉL vezetésénél COMENIUS pedagógiája érvényesül, — írja KARŠAI, igazi magyarországi patrióta pedagógia ez, mert a latin és német nyelv mellett szerepel a magyar és a szlovák is, mint oktatási nyelv. BÉL fenntartással volt ugyan COMENIUS latin szövegével kapcsolatban, de egyébként magába olvasztotta eszméit és módszereit, pedagógiai realista volt. Irányzatát folytatják pozsonyi utódai.

KARŠAI Comenius-követőnek ábrázolja KOLLÁR ADÁMOT is, (Mária Terézia udvari könyvtárosát) kiemelve önrzetes szlovákságát, tudatosító munkáját az anyanyelvi oktatás körül. De a szlovák felvilágosultság pedagógiai csúcstelenségeit DANIEL LEHOCKÝ és TESSEDIK

SÁMUEL működésében látja. TESSEDIK, akár BÉL, KARŠAINál szlováknak számít. Mindketten COMENTUS követői, mert hittek a nevelés társadalom-formáló erejében, akárcsak COMENTUS. (TESSEDIKnél megállapítja azonban, hogy tulajdonképpen nem is szlovák, hanem cseh eredetű, nagyszülei ugyanis cseh protestáns származásúak voltak, Morvaországból települtek át Magyarországra!). TESSEDIK jelenteti meg új kiadásban COMENTUS egyik sárospataki művét, az *Oratio de cultura ingeniorum*-ot, s tudatos hangoztatója COMENTUS nevelési és oktatási elveinek, társadalmi elkötelezettségének.

A COMENTUS-modell valóban *szlovák jellegű* feltűnése a szlovák nemzeti ébredés korszakára esik, vagyis a XIX. század első felére. Sokszor csak keresése ez COMENTUS egyes műveinek, de a szerző ezt a csekélységet és érdekességet is szervesen beépíti e korszakról írt fejezetébe, felsorolva a korszak jelentős magyar COMENTUS fordításait és kiadványait is. Hosszan időz JAN KOLLÁR COMENTUS-befogadásainál, említi a szlovák irodalmi romantika COMENTUS-élményét, ŠTŮRT, aki COMENTUST a szlavtság nagy képviselőjeként szemlélte, JAN KADAVÝT, aki Pesten jelenteti meg (1843-ban) az egyik kisebb vallás—erkölcsei COMENTUS-tanulmányt. KARŠAI átnézte a XIX. századbeli szlovák sajtót s felsorolja COMENTUS valamennyi említését és előfordulását. Különösen nevezetes COMENTUS jelenléte a XIX. század második felében a szlovák pedagógiában, abban a korszakban, mely az aktív elnemzetietlenítés korszakaként él a szlovák történeti tudatban. Az anyanyelvi tanítás és művelődés jogát védtek a magyar kormányzat ellen a szlovák pedagógusok COMENTUS eszméinek hangoztatásával. E fejezetben szép arcképet rajzolt a szerző SAMUEL ORMISRÓL, a tudományos szlovák neveléstan megalapítójáról és JÁN KVAČALÁRÓL, a COMENTUS-kutatás máig felül nem múlt mesteréről, COMENTUS összes műveinek gondozójáról.

Könyvének utolsó fejezetében KARŠAI felvázolja a szlovák COMENTUS-kutatás összefoglaló diagramját. Megállapítja, hogy a szlovák COMENTUS-hagyomány alapjait és gyökérzetét a COMENTUS előtti korszakokban kell keresni, a szlovák—cseh kölcsönösség kialakulásában. A cseh huszitizmus társadalmi reform-gondolatai termékeny talajra találtak a szlovákságnál. Jelentős szerepet játszott az is, hogy a szlovák protestantizmus befogadta a cseh bibliordítást, mely századokra szóló összekötő

kapocs maradt a két rokonnép között. A cseh bibliai szót élénkítette a Magyarországra menekülő cseh protestáns száműzöttek számos csoportja. A bibliai cseh nyelv lett a szlovák evangélikusok egyházi prédikációs és szertartási nyelve, s így maradt meg egyházi formákban COMENTUS mind teológiai, mind pedagógiai és irodalmi tanítása is tekintélyként. Az a történeti tény, hogy COMENTUS Zemplén megye déli részén (ez célzás *Sárospatakra*) négy éven át működött, ugyancsak erősítette hatását a Felvidéken, amelyet lényegében sem a szlovák katolicizmus, sem az abból kinőtt szlovák fasizmus, a második világháború idején, nem tudott tartósan eltorzítani, s megszüntetni. A szlovák protestáns kisebbség híven ragaszkodott COMENTUSHOZ, élő valóság maradt tanítása közöttük.

Meglepő, mily gazdagon idézi a szerző a soknyelvű COMENTUS-irodalmat, többek közt a magyar műveket is. Kár, hogy BAKOS JÓZSEF írásait idézve elsiklott a magyar kutatónak ŠKARKA felfedezéséből kiinduló, COMENTUS magyar származását kétségtelenül bizonyító és igazoló cikkei mellett. Szembetűnő, hogy a legfontosabb újabb magyar COMENTUS-antológiát nem ismeri, a KOVÁCS ENDRE szerkesztésében 1962-ben megjelent *Comenius Magyarországon* című kötetet, a Sárospatakon írt művek válogatását, tehát az élő magyar COMENTUS-tradíció anyagát. Ugyancsak figyelmen kívül hagyta a szlovák történész, COMENTUS *Labyrintjéről* szólva, DOBOSSY LÁSZLÓ kitűnő modern fordítását, mely 1961-ben jelent meg, mint a negyedik magyar *Labyrint*-fordítás. DOBOSSY fontos COMENTUS-stíluselemzéseiről sem tud. De a legszembetűnőbb egy alapvető cseh monográfia nem-ismerése, RICHARD PRAŽÁK Madarskák reformovaná inteligence v. českém obrození (*A magyar református értelmiség a cseh újjászületésben*) című munkája ez, mely Prágában jelent meg 1962-ben s módszerével, hangvétellel, bizonyítási eljárásával minden elfogultságot mellőző gyakorlatával mintakép két szomszéd nemzet kapcsolatainak történelmi összefoglalására.

Semmi többet és nagyobbat nem adhat egy történeti kutató, mint az igazmondást. COMENTUS közel négyszáz éves jelenléte Magyarországon magyar és nem-magyar népeinél is csak igazmondásra készítheti a kutatót. Az igazmondás az egyik leglényegesebb COMENTUS-hagyomány.

SZALATNAI REZSŐ